

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд *Религиозната идентичност в контекста на обединена Европа* на **Диана Петрова Тюркеджиева** за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 3.3. Политически науки (Европеистика – Политологични изследвания на ЕС – Европейска идентичност)

от **проф. д-р Христо Петков Тодоров**, департамент „Философия и социология“ в НБУ

Дисертационният труд на Диана Петрова Тюркеджиева е изготвен в рамките на докторантура в катедра „Европеистика“ във Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Със своите досегашни публикации авторката покрива минималните национални изисквания за придобиване на ОКС „доктор“. Обемът на дисертационния труд е 284 страници. Той се състои от увод, три глави, заключение и въпроси за дискусия и списък на използваната литература. В списъка на литературата са посочени общо 344 заглавия на български, руски и английски.

Дисертацията е композирана безупречно както в съдържателно, така и в стилово отношение. В увода са формулирани недвусмислено основният изследователски въпрос на дисертационния труд, неговата цел, три хипотези и накрая са посочени предметът и обектът на изследването. Изложени са и отделните изследователски задачи, чието изпълнение трябва да доведе до постигането на главната цел. С оглед справянето с различните изследователски задачи авторката използва разнородни методи на изследване. В увода са анонсирани следните методи: аналитико-критичен, историко-генетичен, вторичен дескриптивен анализ, корелационен анализ. Тази първоначална заявка е защитена последователно от хода на изследването. Главите на труда са логически свързани помежду си и образуват органично цяло. Всяка от тях завършва с кратък параграф озаглавен *Обобщение и констатации*. В заключението пък се прави обобщение на изследователските резултати на целия дисертационен труд. Списъкът на съкращенията в самото начало и оформлението на бележките в края на работата са направени добросъвестно и грижливо и улесняват четенето и разбирането на текста.

Има два мащабни дългосрочни проблема, пред които е изправена Европа, с оглед на ролята на религията в изграждането на нейната идентичност. Единият е могъщият процес на секуларизация на политиката и на всички останали сфери на обществения живот, обхващащ последните най-малко три столетия. Другият са

мощните миграционни вълни от мюсюлманските страни на Близкия и Средния Изток към Европа, на които ставаме свидетели през последните десетилетия. Секуларизацията е предизвикателство, тъй като променя мястото на религията в живота на индивидите и обществата. Миграцията пък е предизвикателство, защото с нейното разгръщане в лицето на исляма традиционната за Европа християнска религия намира силен съперник, а в много случаи и опонент. Тези две неща превръщат въпроса за религиозната идентичност на Европа във въпрос от първостепенна теоретична, но и политико-практическа важност. Авторката на дисертацията осъзнава отлично тази ситуация, удържа това съзнание като смислова рамка на цялото изследване и се отнася аналитично към различни нейни страни.

Първата глава на дисертацията е озаглавена *Религия и религиозна идентичност – теоретична рамка, дефиниции и концепции*. В нея най-напред авторката се занимава с произхода и историческите метаморфози на понятието религия като се започне от античността и се стигне до нашата съвременност. Нейното главно твърдение тук е, че това понятие има християнски произход и този произход е сложил своя отпечатък върху всички, включително и върху съвременните концепции за религията. На второ място в тази глава се разглежда темата за религиозната идентичност. Изхождайки от съвременните конструктивистки теории за колективната идентичност, Диана Тюркеджиева поставя акцента върху съществената връзка между религиозната и националната (респ. европейската) идентичност. Тази връзка е представена в нейната сложност и динамика и това е достойно за похвала постижение. На фона на иначе много грижливата работа на авторката по определянето на понятията, тя държи понятието „Европа“ отворено. Ясно е, че Европа далеч не е само географско, а и културно-историческо и политико-правно понятие. Авторката си е оставила свободата да се движи между разбирането за Европа като културно-историческа формация и по-тясното разбиране за нея като политическо тяло (ЕС). Не мисля, че това е недостатък. Тъкмо напротив – тази отвореност на понятието адекватно отразява сложността и многоликостта на самия феномен.

Заглавието на втората глава е *Християнство и ислям – присъствие и противопоставяне в Европа*. В нея най-напред авторката предлага стегната скица на основните исторически етапи на разпространението и развитието на християнството в Европа. Тук събитията от ключово значение несъмнено са „Великата схизма“ – разделението на Източна и Западна църква от 1054 г., Реформацията от началото на XVI век и последвалата я католическа Контрареформация, Френската революция от

1789 г. с нейния антирелигиозен радикализъм. Описанието и оценката на всички тези събития са намерили подобаващо място в началните параграфи на тази глава. Тук само мимоходом искам да отбележа с положителен знак изясняването на връзката между Реформацията и родения от нея протестантизъм и секуларизма. Напълно споделям възгледа на авторката, че в много отношения, и най-вече що се отнася до „преселването“ на религията в сферата на личната вяра и частния живот, протестантизмът отваря вратите пред секуларизацията. По-нататък в тази глава авторката разисква въпросите за това каква в наши дни е ролята на християнството за формирането на обща европейска идентичност с оглед политическото обединение на Европа. Тук тя разглежда водещата роля, която играе в това обединение християндемократията, идеята за европейски федерализъм, въпроса за позоваването на Бог като легитимационен фактор на европейската интеграция в останалия нереализиран проект за конституция на ЕС, дебатите около приемането на Турция в ЕС. В заключителната част на главата Диана Тюркеджиева разисква въпроса за съвместимостта между исляма и европейските ценности, които имат християнски произход, с оглед увеличаването на броя на мюсюлманите в Европа в резултат на миграцията от Близкия и Средния Изток през последните десетилетия. Напълно основателно авторката съсредоточава вниманието си върху съвременните проявления на исляма в Европа и върху културните конфликти, които се пораждат от сблъсъка между една либерална светска култура и традиционните мюсюлмански ценности (имам предвид преди всичко споровете за облеклото), върху политическия ислям и свързания с него тероризъм и изобщо върху проблемите около интеграцията на мюсюлманското население в (западно)европейските общества.

Към тази глава имам три бележки, които са по-скоро препоръки за допълнения отколкото критики. Първо, би било добре малко по-разгърнато да се направи сравнение между християнството и исляма като религиозни формации. Между тях има съществени прилики. И в двата случая става дума за монотеистични религии на откровението със свещени текстове, които обещаваат живот след смъртта. Може би точно в такива прилики трябва да се търсят корените на историческото съперничество между тези религии. Второ, би било от полза да се каже нещо повече за разликата между сунитската и шиитската версии на исляма с оглед разликите в начините, по които се интегрират в европейските общества представителите на тези две религиозни общности. Трето, отново от гледна точка на интеграцията е препоръчително да се направи по-отчетлива разлика между мюсюлманските мигрантски общности в Западна

Европа и традиционните мюсюлмански общности в Източна Европа, в това число и в нашата страна.

Трета глава носи заглавие *Религия, идентичност и секуларизация – тенденции, взаимодействия и проявления*. Тази глава предлага описание на съвременната религиозна ситуация в Европа. На базата на резултати от социологически проучвания авторката прави заключения относно религиозността на гражданите в преобладаващо православните, преобладаващо католическите и преобладаващо протестантските страни. За база на сравненията са взети седем европейски страни. Тук правят впечатление две неща. Едното е твърдението, че високата степен на секуларизация, характерна за преобладаващо протестантските страни в Западна Европа, не е необходим елемент от общия процес на модернизация на обществата. Сравнението с нивата на религиозност в САЩ и високо развитите страни в Източна Азия показва, че е възможна висока степен на модернизация при относително ниска степен на секуларизация. Тогава западноевропейският случай се оказва изключение, а не правило. Второто нещо е корелацията между относително високата степен на секуларизация в западноевропейските преобладаващо протестантски страни и сравнително по-високата степен на религиозна толерантност и по-специално по-високата търпимост към исляма в тях. Тези две констатации ми се струват убедителни, доколкото се подкрепят от надеждни социологически данни. Към този анализ на религиозността имам една бележка. Анализът като че ли не отчита редица характерни за нашата съвременност индивидуалистични форми на т. нар. „холистична спиритуалност“, които се развиват и практикуват извън рамките на установените религиозни изповедания.

В дисертационния си труд Диана Тюркеджиева е постигнала изследователските цели, които си е поставила. Формулиран е действителен и актуален проблем, към който е приложен адекватен подход и разнообразен методологически инструментариум. Направени са обосновани изводи. Композицията на труда отговаря напълно на целите на изследването. Езикът е точен и разбираем.

Обемът на автореферата е 43 страници. Той отразява точно основните моменти от съдържанието на труда и отговаря на общоприетите стандарти. В него са публикувани списък на приносите на дисертацията, както и списък с пет публикации на авторката по темата на дисертацията. Отбелязани са още и заглавията на две други нейни публикации. Приносите са действителни и са формулирани ясно.

Не познавам авторката и нямам лични впечатления от нея. Нямам съвместни публикации с нея и не съм в конфликт на интереси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Дисертационният труд *Религиозната идентичност в контекста на обединена Европа* на **Диана Петрова Тюркеджиева** отговаря на всички изисквания за придобиването на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 3.3. Политически науки (Европеистика – Политологични изследвания на ЕС – Европейска идентичност). Като член на Научното жури ще гласувам **ЗА** присъждането на авторката на тази степен.

Подпис:

(проф. д-р Христо П. Тодоров)

София, 24 април 2025 г.